

Балканите в ново и най-ново време – размисли за границите и съдържанието на курса, за понятията, които ще използваме.

Кой съм аз какви са интересите ми

"Глупак! Тъй де, ако не беше глупак, нямаше да е професор, а щеше да стане нещо друго, по-свастно".

Бранислав Нушич. Избрани творби, т. 2, Комедии, Д-р, с. 194. С., Народна култура, 1995.

Кой е Бранислав Нушич? Битоля, театърът в Скопие

"Професорът прилича на земеделец... Та, както развитието на сеитбата не зависи от желанието на земеделеца, но от почвата, така и приетите идеи се развиват и се култивират от желанието на ученика, както и от неговото остроумие" – писмо на Селимински

*С грижовност, някак доста особена
бил известен строг мъж от Претория;
децата си в група наливал със супа,
А после ги карал да учат история.*

Да ужилим оса или английски абсурден хумор. Изд. "Св. Валентин", С., 1994,
с. 9

Какво ще представлява курса ни въобще. Години наред си мечтая това да не бъде курс от типа този политик казал това, а онзи му отвърнал онова. Опитвам да съсредоточа вниманието си не върху или по-скоро не само върху външните събития, а върху това, което се крие зад тях, върху балканските общества, върху ежедневието на тези, които наричаме балканци, върху помислите им, върху мечтите им, ако щете.

А с какво ще се занимаваме в курса. Нека да си задаваме въпроси. В историята поне в моето разбиране, точни отговори няма. Пък и те се менят с годините. Не искам да смятате, че това, което ви казвам е нещо непоклатимо, нещо, в което говори самият сфинкс на мъдростта. Не, по-скоро ще отразява някакво ниво на познанията на историята въобще и моето собствено ниво на познаване на историята и на осмислянето ѝ. А то се мени с всяка година – дали към по-добро?

Някои ще кажат, че годините все пак са факти, тухлички в нашето познание – това е така, но зависи и за какво ще ги използваш, щото от тухлите можеш и разкошен палат да издигнеш и нужник да съзидаш. Аз ще задавам въпроси на Вас и на себе си – вие ще ги задавате – надявам се с Ваша помощ да си изясня или да се доближа до някои отговори, за които нямам претенцията, че зная. Това е била амбицията ми толкова години и все още не се уморявам да се надявам да чуя много въпроси от студентите. Нали знаете, че надеждата умира последна.

Лекционният курс ще се състои от два типа лекции – първите ще са класически тип – да речем основни проблеми от румънската история след Берлинския конгрес. Другият – ще прави опит да обобщава събитията, да набележи структуро определящите елементи на балканската история. Да речем –

политическата култура на Балканите, или балкански политически елити или монархическият фактор на Балканите и т.н.

И за двата има литература, но поне за втория тип лекции е трудно на студентско ниво да я намерите сами, да я осмислите сами и да се подготвите сами за изпита.

Упражненията – дават повече от една трета от общата оценка на изпита – четворка на изпита и шестима на упражненията – петица, но три и половина на изпита и двойка на упражненията си е двойка. Асистентите ще ви занимават с теми, които на лекциите няма да се обсъждат, но ще бъдат включени в изпитния конспект. Имайте предвид, че всяка година променяме конспекта, като изоставяме едни и внасяме други теми.

Частично и пълно освобождаване от изпит.

Приемно време – не се колебайте да досаждате.

Перспективи – програмите за разменено гостуване.

1. Историята на Балканите като самостоятелно поле за изследване и преподаване.

Какво ни дава методологическо основание да разглеждаме историята на Балканите отделно от историята на Европа, от тази на света. И доколко може въобще да я разглеждаме отделено. Да не говорим за методологическия абсурд, който предвижда историята на България да бъде изключвана от този комплекс.

Що е история?

И тук опираме до въпроса какво е история и какво не е история и наука ли е това, на което сте посветили четири-пет години от живота и усилията си или е изкуство или е занаят.

Навремето Аристотел в своята “Поетика” казва:

“Историкът и поетът се различават не по това, че говорят в мерена или немерена реч.

Херодотовото съчинение би могло до се предаде в стихове, но не ще престане да бъде някаква история в стихове, каквато е и в проза.

Разликата е в това, че първият говори за действително станали неща, а вторият – за неща които биха могли да станат.

Затова и поезията е по-философска и по-сериозна от историята.

Поезията говори предимно за общото, а историята – за единичното.

Общото се състои в това, че такъв и такъв човек трябва да говори или върши такива и такива неща по вероятност или необходимост, към което поезията се стреми, дори когато дава имената на лицата. Единично е – какво Алкивиад е сторил или преживял”.

Е, все пак още тогава има мислители, които все пак отдават по-високо значение на историята. Та Тукидид – сам от аристократично семейство - разграничава ясно историята – аристократичен жанр - от биографията – “популярен”, низък жанр. Данова

Струва ми се, че в очакванията си към историята повечето от студентите, а и повечето от изследователите кретат към век назад.

Според Ланглоа и Сеньобос, които следват основните принципи на позитивизма на Югуст Конт????, автори на прочутия “Увод в историческите изследвания” /1898/ най-важното са фактите. Двамата автори пребивават в едно оптимистично очакване, че когато се подредят в някакъв ред, да речем хронологически те сами ще разкажат своята история. Този принцип е обикнат

от студентите, макар в обществените си изяви те си остават на първото ниво – те самите не подреждат фактите, а на изпита нахвърлят фактите пред преподавателите в надеждата, че те ще ги подредят в приемлива история, заслужаваща поне тройка.

Франсоа Симиан в своя доклад "Исторически метод и социална наука" /1903/ едва 27 годишен решително отхвърля всичко това и настоява историята да се подчини на методите на социологията разработени от Дюркхайм. С други думи за него могат да се намерят основни тухлички на историческото познание, от които може да се строят стройни сгради. За направата на тези тухлички историците трябва с щедри шепа да заимстват от опита на съседни, гранични, а понякога и несвързани науки. Това изискване в крайна сметка довежда до Анали, до количествената история, до натрупването на огромно количество доказателствен материал особено във втората половина на 20-и век – графики, таблици, променливи и непроменливи величини и т.нат.

Основното в изискването на Симиан е, че историята трябва да следва изискванията на всяка друга изследователска дейност – да се конструират фактите с оглед на една ясно формулирана хипотеза, а после да търсят тяхното емпирическо потвърждение.

Тези факти са по-лесно намираеми във физическия свят, та не е за чудене востановителността на аналитите в ежедневието – то може да бъде количествено отграничено. "Аналите". Кои са те? Какво искат? какъв тип изворов материал използват? която искаше да пресъздаде историята по образа на точните науки.

Интересно е, че именно французите станаха първите адепти на това виждане, макар ако изхождаме от нагласата на френския характер би ни се струвало по-подходящо те да се интересуват предимно от историята на идеите, на промените в човешкото съзнание, а не от промените в ежедневието, от промените в материалното битие. А може би се лъжа? Иля Еренбург за менгемето - кой е той? Гаргантюа и Патнотрюел, не показват ли характерната за французите симбиоза между материалното, плътското, духовната долница, както казва Бахтин и идеалното, да цитирам пак него – телесната горница.

В по-ново време героят на Ромен Ролан Кола Брюнон също съчетава тези две страни доста успешно.

Следователно принципно важно е да се изостави всичко, което не се поддава на подобен подход – единичното под форма на факт, събитие, година, индивидуалност, политическа хронология – измамни "идоли", които неорганизираното и недисциплинирано племе на историците твърде дълго е обожествявало. Въобще има нещо неприветно към историците въобще – племето на измамниците – децата на лейтанант Шмидт.

На тяхно място – системен анализ на огромни групи целокупни научно установени данни, за да се изтъкнат техните закономерности, дори техните закони на организация и трансформация.

С една дума аналитите искаха да правят изводи, непоклатими по подобие на точните науки. Да, ама не стана.

Моделите след Втората световна война. Отгук обилието на данни дава възможност да се изграждат модели, в които уверено да се вкарва обществото – понякога цялото – понякога части от него

Ернест Лабрус – модел на доиндустриалните общества;

Жак Перо създава модел на градско развитие.

Гьотингенската група – модел на прото-индустриалния преход.

Франсоа Фюре – модели за начално ограмотяване.

Създателите на модели се гордеят особено с това, че привичното за историка не ги интересува – единичното събитие – във единичното събитие, отделната история – във отделната история, хронологията – във хронологията, изворите – по дяволите изворите.

Хипотетична история – абсурдността на идеята доведена до логическия си край – Какво щеше да бъде икономическото развитие на САЩ през 20-и век ако го нямаше железопътното строителство. Поетика на числото!! Фатерланд

Какво е х-но за модела – чекмеджето. Можем ли безжалостно да срязваме това, което стърчи, не изсушаваме ли историята, не окастряме ли онези филизи, които излизат от дървото и дават начало на нови стъбла. Кое е дървото, което не умира – символа на Индия – баниановото дърво.

Позицията на другите

Според италианския историк Карло Гинсбург съществува познавателен модус, използван особено в обществените науки, облекнат на откриването на несвързани показатели, на уникални елементи, на индивидуални свидетелства. С други думи той поставя въпроса какво е историята – познание за единичното или за комплексното. Всъщност въпросът е поставен много отдавна в миналото – и през XVIII и през XIX в. има много адепти на идеята, че историята е низ от отделни събития, несвързани и не произтичащи едни от други.

Французинът Пол Вейн през 1971 г. изразява съмнението дали въобще историята може да произвежда научни твърдения подобно на тези на точните науки. Най-много, което според него тя може да прави, е да разказва, да произвежда „интриги“, както казва той, водещи до разбираемост. Студент на изпит опитва именно да произвежда разкази, в неговото психологическо състояние той много рядко е способен дори да си помисли да разисква научни твърдения.

С други думи Вейн оспорва една от главните претенции на „Аналите“.

Като студент какво ми е направило впечатление – Карл Попър не „Отвореното общество и неговите врагове“. Как се формира изследователската хипотеза. Това е безсъзнателен процес.

Какъв тип история искаме всъщност

Исторически разказ – тиранията на разказа;

Сега – основна слабост – всяка история, разказана като разказ – елиминира други алтернативни истории – полицейско разследване – метрото. Акутагава Рюноске – Рашомон на Акира Куросава. За това си дават сметка редица историци и паралелните разкази за едно събитие стават обичаен похват в историческото изследване, особено във Франция през 60-те години на XX в.

Не зная – понякога микроразказа има за цел да ни убеди, че общото действително е съществувало, защото е могло да се вкамени в отделна съдба или отделно събитие – затова често ще прекъсвам тъканта на лекциите си с единични примери – лошото е, че май това е което студентите помнят най-охотно.

Снимка или документален филм

Въпросът може да се представи и другояче – какво е историята – снимка или документален филм. Снимка, която се опитва с едно попадение да внуши

философско звучение или филм, който се опитва да представи процеса в цялост. И кое е по-ценното?

Ролан Барт в своята *Camera Lucida* казва, че

“фотографията до безкрай възпроизвежда нещо, случило се еднократно; тя механично повтаря това, което не може вече да се повтори екзистенциално... тя е абсолютната частност, една върховенстваща Случайност... вълнението на Operator-a / а значи и същността на Фотографията – според – Фотографа/ е във връзка с “малката дупка” /стенопея/, през която наблюдава, ограничава, кадрира и раполага в перспектива онова, което иска да “улови” /да издебне/.

Кое би било по-интересно за вас? Да се напише история на Балканските войни с възторзите и упоенията, за да се свърши с провала? Това е начина следван досега – Г. Марков.

А не може ли да се напише историята на един-единствен ден – 16 юни 1913 г., за да се направи опит да се види, защо се стига до него.

Възможно ли е – да се изследват, за да се стигне до този момент всичко, което довежда до фаталното за България самочувствие, до фаталното за нея разположение на силите на Балканите; до фаталното разположение на интересите на великите сили –

ролята на художествената литература и то не само на високата литература, но и на масовата – песнопойки, календари;

В новия тип патриотизъм опитваха да го моделират освен читанките, учебниците, календарчетата, та и безброй книжки, дело на полуграмотни, но пък надхрани от родолюбиви чувства автори.

Да изследваме влиянието на произведенията на изкуството и то не само това, представено в художествените изложби на Рисувателното училище, но и евтините календари, ковчорчета и литографии, които селяните закачат по стените и които изобразяват сражението на четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа или Разпокъсването на майка България; които внушават идеята, че България е жертва, мъченица, че за нейна сметка са правени компромиси, та сега тя не бива да прави и да допуска компромиси

Каква е била ролята на образованието в училищата – особено на това по история и география; типът образование, получаван в различните институции на българската държава – народните училища, гимназиите, Висшето училище – университет; образованието получавано от военните във военните училища – ролята на историята, на географията, на литературата в него, доколко в него се засяга въпроса за съседите на Балканите, та дори и на “другите” сред нас – представителите на малцинствата – турци, цигани, гърци, арменци;

типа българска журналистика и типа пропагандни послания, внушавани от нея; поведенческите модели на българските политици;

психографското изследване на основните играчи в момента – дихотомията – Царят - Гешов, еднотайните близнаци - Савов-Данев и др.

Психоистория – фройдистката мотивация на действията – Юнг, !!!

нивото на познание на мотивировката на противника

2. Хронологически рамки и периодизация на курса

Колко от Вас знаят чужди езици; колко са били в чужбина; къде са били.

Всъщност трябва да дефинираме предмета на лекциите през годината. Курсът е назован “Най-нова и съвременна история на балканските народи”. Той е част от познанията, които би следвало да придобиете за историята на Европа и отгук на

света от последната четвърт на 19-и – та до началото на 21-и век. Не е случайно, че по държавната класификация на историческата номенклатура, приета в република България, историята на Балканите е съставна част на общата история.

Нека разчепкаме това, което се крие зад него.

Най-нова история – какво е това – кое е новото? Доколко е методологически оправдан похватът да заковаваме долна и горна граница на историческите изследвания. Ажиотажът около 2000 г. Какво я отличава от историческа гледна точка от 2001 или 1999.

В нашия случай годината е 1878 – годината, маркирана от решенията на толкова на конференцията в Сан Стефано, колкото на Берлинския конгрес.

Винаги ме е дразнела мисълта историята внимателно да бъде транжирана, да бъде разглеждана като тази схема на труп на теле, която доскоро висеше в първите месарски магазини. На нея бе обозначено, откъде се взема филето, откъде рибицата, откъде вратната пържола. Идеята е клиентът да използва схемата, за да посочи откъде да му отрежат точно това, което иска. Та и с периодизацията на историята въобще, май е така – посочваме откъде да ни резнат малко феодализъм, малко национално-революционно движение, малко национализъм. Трудно ми е да вляза в този ипостас на плащач клиент. Някак си ми се струва, че историята е нещо по-сложно от това; все се надявам, че по-трудно се поддава на квалификация.

Хайде да предположим, че си поръчваме малко античност. Може ли тогава да получим нещо от империята Чжоу в Китай? Че тя влиза в този сочен хронологически резен, в който е и голяма част от историята на древна Гърция или на Египет. Но ако опитаме да го съдвчем, в устата ни няма да има нищо от преливащия вкусен сок на античната скулптура, от крясъците на демоса, от законите на Ликург.

Още по различен ще е вкуса ако си поръчаме от съществувалата по същото време държава Пала в Индия?

Или пък ако си пожелаем да попремятаме из устата си и да усетим истинския вкус на процеса на създаване на националната държава в зората на модерността. Вкусът би трябвало да е установен, а подправките да са едни и същи. А какво ще правим с определено излизащата извън тази вкусова гама Ханза. Нея я пускаме в чинията на националната държава от същото това гърненце, но вкусът ѝ нагарча в сравнение с обичайните ни възприятия за създаване на национална държава във Франция или Великобритания или дори Дания и Швеция. Та от Ханзата също е могло да излезе държава, която обаче нямаше да има белезите на националната държава.

А какво да кажем за държавата на Осман бен Фодио или държавата на зулусите на Шака и т. нат.

А и в представите ни за хронология и периодизация няма нищо постоянно. Вкусовете се менят, менят се и тезите. Преди години и у нас и на запад се говореше за робовладелски период – сега не – първо престанаха на запад, после и у нас.

С други думи, кое е по-важно - нещата такива каквито са или начинът по който ги наричаме. Конфуций казва, че задължение на управника е да даде наименованията на нещата. Поне това си го знаем отдавна. Минали сме пред него. Погледнете чекмеджетата с фиши на факултетната семинарна библиотека – на едно от тях – съвсем до скоро – щото библиотекарството е консервативен дял от наукознанието – стоеше разграничението “българската буржоазия в

подготовка на агресивни и завоевателни войни”. Това е периодът, през който минава света в началото на XX в. според Ленин. Ergo, това че Балканската война, която готви България през тези години, е война справедлива, война национална, няма значение – войната е “агресивна и завоевателна”.

Та и сега. Светът живеел в условията на глобалното информационно село. Искате ли да видите как ще обясните тази теза на един папуас от остров Рабаул или на един фулбе от платото Фута Джалон.

Преди няколко години Фукуяма излезе с тезата, че историята вече свършила. Само че се оказа, че според мнозина не само не свършва, но тепърва започва, най-малко тяхната история започва и те се запретнаха да го доказват с бомби накичени по телата им или натъпкани в самолетите, в които внимателно са си купили първокласни билети.

Та периодизацията, поне според мен, е нещо съвсем условно. Не нещо, към което трябва да се отнасяме с пиетет. Ние я използваме, за да наложим някакъв ред в хаотичния иначе свят, но дълбоко се съмнявам, че тя има някаква друга освен утилитарна и то много преходно утилитарна стойност. Щото и ние самите я сменяме твърде често, твърде леко, тогава, когато се оказва, че тя си е изпълнила функцията и вместо да ни помага по-скоро ни пречи.

3. Векът на Балканите

Излагайки тезите си, твърде често използваме думата век. Думата е кратичка. Но какво се крие зад нея? Какво е всъщност век? Ако погледнем в енциклопедията ще видим, че обяснението са няколко:

“Време от сто години”. Но кои или чии сто години? Че дължината на годината се различава в различните летоброения.

Второто определение е “Безкрайно дълго време”. В многобройните интервюта на Балканите по повод преминаването от XX-и в XXI век мнозина от интервюираните се оплакват от безкрайния мъчителен век, който изтичал.

Третото определение е “времето, което живее човек”. В руския “Домострой” се оплакват “кратък е човешкият век”. С други думи, дори в разбирането на окаменелия в своите представи за живота анонимен автор, векът е нещо друго, а не изначалните сто години.

И в трите случая става въпрос за граници. Къде ще бъдат положени тези граници е същинският въпрос.

Нека да приемем, че говорим за привичния за нас юдео-християнски век. Кога започва той? Кога завършва? В година нула или в година едно? В година 99 или в година 100? А защо фактът, че нашето общество е приело десетичната система за броене ни налага необходимостта да броим векът от година започваща на нула и завършваща на нула.

В края на XIX в. е много популярна фразата *fin de siecle*. Тя включваше доста и различни неща – и своеобразна психологическа нагласа на морност, често само модерна, но не и реална, и усещане на това, че вече знаеш всичко и нищо не може да те изненада – особено в областта на секса; и изтънченост особено в областта на сецесиона – да си спомним за Оскар Кокошка или за Алфонс Муха или за Гауди.

На Балканите такова чувство нямаше и нямаше на какво да се основава. Времето бе време на надежди – по-скоро не край, а начало. Балканският век бе започнал по-късно – за сърбите през 1804 г., за гърците през 1821, за българите – някъде в годините преди Кримската война. Той все още продължаваше. На

никого не бе хрумнало, че скоро ще настъпи краят му. Оплаквания имаше – кога не е имало – но те бяха плод не на обезверяване, а на несекналия още стремеж да се изравнят с развитите държави, да померят сили с тези, чиито условия за развитие са били много по-благоприятни. Вайкането идеше по-скоро от недостатъчната скорост на промените.

Това, по което се различаваше балканския от виенския *fin de siècle* или по-скоро едно от многото неща, по които се различаваха, бе отношението към пола. Имаше я в България културата на гризетките, свободното отношение на младите момичета към въпросите на секса. Това разбира се не означава, че и във Виена това отношение бе преобладаващо, но все пак можеше да се намери, докато в България в това отношение и зачатъци нямаше. Въплът на Кирил Христов – “жени и вино, вино и жени!” – си остана изолиран въпреки мерака на автора му да инициира ново поведенческо мислене.

“Стоиме на прага на двайсетий век
светът ще го среща със вдигнати чаши
и с песни, с надежди – че той ще е лек
мислителят само се плаши

Ний вляземе в нов век, но не в нови дни.
Въпроси злоеци висят нерешени,
неправди царуват и вечни злини,
вериги дрънчат нестрошени.

Печално наследство, изминалий век
на новий предава – тъй както прие го.
Недъзи вековни очакват лек...
О, ще ли го найдет в него?”

Ив. Вазов, Събрани съчинения, т. III, Лирика, С., 1955.

Евентуалното настъпване на новото столетие вълнуваше душите по-скоро на хората на перото. Те опитваха да прозрат чертите на бъдещето във века грядущий. Но и те се колебаеха. Не можеха да решат какъв ще е. Класикът на българската литература, по-специално, откликна не само с твърде мрачно и песимистично стихотворение, но и с ведрa картина на щастлива България през последния ден на XX в. Което говори, че поетичните души рядко са последователни в идеите си.

Ако се разровим в каталозите, че има поне няколко книги вече наречени “Балканите през XX в.” Но кое е балкански век? Има ли обща година за неговото начало? Какво отличава 1900 от 1899 от 1901 г. – на практика нищо. В българската и сръбска преса от епохата няма никъде съзнание, че започва нов век, като символ на ново време. То и повечето от авторите, независимо от заявените в заглавията намерения започват повествованието си от 1878 г. годината на Берлинския конгрес.

Най-различни опити, често куриозни, бяха правени за обосноваване на долната разделителна граница. В Румъния някои историци опитаха да я сложат през 1907 г. – годината на голямото селско въстание. У нас имаше преподаватели, за които денят 6 ноември 1917 г. бе в обсега на новата история, а 7 ноември вече отиваше в най-новата.

Но тези неща си останаха в миналото.

✓ Сега в България май има две мнения за началото на новия век. Ако не броим пуристите в зависимост от гледната точка то може да бъде и 1912 г. и 1919 г.

Тези, които отброяват новия век на България от 1912 г. смятат избухването на войните, през които преминава страната за начало на новото време. Солидаризират се и с преобладаващата в Европа идея, че Първата световна война е сблъсък от нов тип, несвързан с представите и нагласите на стабилното европейско столетие, започнало след наполеоновите войни, война, която туря край на класическия либерализъм, така както е възприеман във викторианската и едуардианската епоха.

✓ По-обосновано ми се струва друго мнение. Това, което се отнася за Европа не винаги се отнася и за България. Щото отдавна си мисля, че българското възраждане, възприемано като полет на духа на българина, оптимизъм и вяра не завърши през 1878 г., а бе прекършено през 1918 г. У нас възраждането продължи и след установяване на държавността. Или най-малко същностните му черти не се размиват в новото време. До 1912 г. българите в Македония и Одринска Тракия, макар и в по-слаба степен, са били участници в непрекъснатия български процес. След 1919 г. те са изключени от него и това между другото е една от причините за създаване на отделна македонска идентичност на запад от нас. Границите до 1912 г. са до голяма степен пропускливи – не е проблем през тях да преминават хора, стоки и идеи. Не така стои въпроса с границите след Първата световна война. На практика след 1919 г. та чак до началото на деветдесетте години на века те се превръщат в рубеж. А от двете страни на рубежа внимателно се взира един в друг подозрителни съседи. Междата между България и нейните комшии, или по-скоро стените между България и нейните комшии е много по-висока и стабилна, отколкото между България и Европа като цяло.

Печално е, но векът започва за родината ни с грандиозен провал.

✓ Преди Балканските войни България е по-голяма от Гърция и от Сърбия – и като територия и като население. В Балканската война мобилизира армия почти равна на тази на съседите си заедно. Тя е вероятно най-бързо развиващата се от балканските страни – факт, регистриран многократно от наблюдателите и от статистиката. За да сме реалисти трябва да кажем, че относително ниското ниво на социални противоречия у нас позволява прогресът да се усети по-бързо от по-значим дял от обществото. Румъния също се развива бързо, но разпределението на произведения продукт е по-неравномерно. На България в Европа гледат като на фактор на прогреса на Балканите. Влязлата в масовото съзнание легенда “България - Япония на Балканите” е самовъзхвалителна и не отговаря на истината, но все пак родината ни е добре развиваща се по всички критерии държава, особено като се имат предвид ограничените ѝ ресурси. **КОЙ ГО КАЗВА И ПОВОД – ВОЙНА!!!**

✓ След 1919 г. България е най-малката балканска държава след Албания – територията ѝ е по-малко от половината на Югославия или на Румъния. Страните победителки я гледат с подозрение като потенциален фактор за конфликт. Държана е в международна изолация. Армията е на практика разоръжена в продължение на две десетилетия. Същата тази армия, която преди Балканската война френското военно аташе оценяваше, че е три пъти по-силна от румънската. Страната бе принудена да се извинява унизително при всеки опит на съседите да ѝ се зъбят, а те не пропускаха възможност да си доставят удоволствието. Най-важното бе, че народът и особено интелигенцията бяха

обезверени. Напусто бяха отишли стремежите, усилията, трудът, надеждите от близо половин век. Трябваше да се начене наново.

За Югославия или за Сърбия тогава астрономическото начало на XX в. също не донесе нещо ново. Едва ли можем да броим за ново начало превратът от 29 май 1903 г. Било избито семейството на Александър Обренович и династията била сменена. Че това се бе случвало и преди в сръбската история. На западните дипломати делото можеше да изглежда варварски кърваво, но не бе по-кърваво от подобни събития и на Запад, а на Балканите въобще не правеше впечатление.

Истинското начало на новия век за западната част на южнославянските земи бяха събитията от 1918-1920 г. Тогава се създаде това, което в продължение на седемдесет години щяха да наричат за удобство Югославия. Формално погледнато, това беше зашеметяващ успех на политиката, водена от Крарджевичите. Само че в самия успех бяха заложени кълновете на бъдещия провал. През всички тези десетилетия страната нямаше да излезе от следродилния си период. За да облекчи страданията си, щеше да прилага различни методи-ограничена демокрация, монархическа диктатура, авторитарен режим, своего рода комунистическа диктатура. Никоя от тези рецепти не премахна родилните петна. Успокоението бе временно и не можа да излекува болника.

Албания. Обичайно е при младите държави междата да е обявяването на независимостта. При Албания това стана през есента на 1912 г само че какво се промени? Нищо! Колцина от албанците бяха и чули, че са самостоятелни. А и какво промени внесе тя в оразмереното им битие на ежедневен труд и почти ежедневни грабежи. Всъщност самостоятелността на Албания — доколкото въобще можем да употребяваме това понятие, начена след Световната война, когато противоречията между балканските държави и великите сили наложиха създаването на една малка и изкуствена държавица, която през следващите две десетилетия крееше под петата на всевластния Ахмед Зог.

Турция. За нея за начало на новия век може да се брои или 1919 г., когато хилядни турски маси под ръководството на Кемал паша решиха да поемат в свои ръце бъднините на страната си или 1922 г., когато след победата на кемализма във войната с Гърция започна процес на цялостна промяна на утвърдени вековечни структури на държавата и обществото. В хода на този процес в течение на 20-и век Турция успя да излезе от обичайната роля на губещ в международните конфликти; да се наложи като регионална сила с амбиции и възможности, надхвърлящи мащабите на региона; да тръгне по пътя на завидния икономически прогрес.

В Румъния положението стои по-инак. Вярно е, че и за нея Първата световна война бе своего рода вододел. Дотогавашна Румъния, която на географската карта приличаше на вкусна извита наденичка, се обърна около оста си и в края на войната имаше формата на правоъгълник, два пъти и половина по-голям от довоенния. Само че нова голяма или велика Румъния не се отличаваше дотам от довоенната. В нея не личаха парливите въпроси, които раздираха Югославия. В общи линии бе запазена традиционната структура, създадена още през XIX в., но с две съществени подправки във вкуса на обществената манджа — въвличане на част от поне заможните селяни в политическия процес, осъществено от национал-царанистката партия и създаването на протофашистка организация в лицето на Желязната гвардия. И все пак, за Румъния рязка граница между XIX-о и XX-о столетие нямаше. За нея преходът бе плавен.

С други думи за повечето балкански страни периодът след Първата световна война в общи линии се оказва съществено важен. Период първопроходен. Период, в който бяха заложени нови противоречия, които щяха да играят решаваща роля в следващите десетилетия или щяха да бъдат направени важни стъпки при промяна на утвърдени политически и културни модели.

Различен е и краят на 20-то столетие за отделните балкански страни.

Най-напред Турция – при нея рязка граница няма. В известен смисъл за ориентир в това отношение може да служи превратът от 1980 г. След него започна бързото развитие на икономиката на страната, бързото ѝ европеизиране в областта на европейския тип политическа култура.

В Гърция краят на бурните десетилетия дойде с падането на режима на полковниците през 1974 г. Отказът от активна балканска външна политика, толкова характерен за предишните десетилетия, отказът и от последните остатъци на Мегали идея позволи обръщането на страната към Европа. Постепенното навлизане в европейските структури пък, даде възможност на гърците да загърбят до голяма степен спомените за гражданските конфликти от 40-те-60-те години, да забравят травмите от Малоазиатската катастрофа.

За другите четири балкански държави краят на века дойде с падането на Стената. А и за трите това бе един провал. Провал на командната икономика, намерила най-твърдата си форма в Румъния и Албания, а най-меката в Югославия. Провал на военно-политическия съюз, към който бяха привързани България и Румъния. Провал на идеологията, внушавана близо половин столетие в различни форми в четирите страни. Навсякъде провалът бе болезнен. Най-болезнен в земите на бивша Югославия, където остри национални противоречия се примесиха със социалните и разместванията на пластовете в световните международни отношения. Резултатите тук, наред с всичко останало, включиха отпадането на две от бившите републики на Югославия – Словения и Хърватско – от Балканите. Така че краят на века за тях бе краят и на техния балкански век – поне за сега. Във всеки случай дори този провал не може да бъде разглеждан като една рязка граница. Виждаме, че и в четирите страни традиционни, изградени във времето структури, политически движения, културни особености трудно скъсват с доскорошното минало и по-скоро става въпрос за плавно преливане в една нова обстановка, отколкото за изграждане на съвсем нова.

Във всеки случай Двадесетият век на повечето балкански страни, с изключение на Румъния може би бе твърде кратък, далеч от отредените му от традицията сто години.

Съвсем други отговори или поне хипотези би трябвало да дадем на въпроса какво бе основното съдържание на този век за Балканите. Но това е тема за други разсъждения.

И в крайна сметка има ли въобще смисъл да говорим за двадесети или кой да е друг век. Независимо от всички уговорки, тази условност е влязла твърдо в общественото съзнание. Нека да цитирам мнението на един от класиците на съвременната ни литература Валери Петров.

Ти сам си говорил на ляво и дясно,
че днеска история ние творим
Е, щом е така, нека мислим безстрастно
Тъй както се мисли за древния Рим

Бъди философ и при нужда веднага
за някой цитат от Тацит си спомни.
Такъв исторически поглед помага
и прави по-дълги човешките дни

Бледнее обидата, стихва кошмара,
когато спокойно си каже човек,
че всъщност не днеска излял е шамара
а в третата четвърт на XX-я век

Пол Рикъор разви тезата, че паметта се изгражда в обmena между миналото, настоящето и бъдещето. Но ние нерядко блокираме пред необходимостта да ги отделим едно от друго. Кое е минало, кое е настояще, кое е бъдеще? Парадоксът на купчината камъни.

В нашия курс долна граница са решенията на Берлинския конгрес от лятото на 1878 г. Между другото тези решения са отправна точка – и за монографични изследвания на балканската история и за глави в общи истории. С други думи решенията в Берлин действително са важни и предопределят бъдещето на полуострова за още много години напред.

Но за всички народи на полуострова ли това е вярно?

Какво отделя 1877 от 1879 г Хърватия, а Словения, а Албания.

За Гърция влиянието е по-значимо – според решенията на договора, макар след тригодишни протакания тя получава две провинции – Тесалия и Арта – богати провинции, които не само разширяват територията ѝ, но ѝ позволяват и да разшири асортимента на селскостопанското си производство.

Конгресът признава независимостта на Румъния, Сърбия и Черна гора, като санкционира и определени териториални придобивки – за някои по-големи, за други – по-малки. Но все пак и трите държави съществуват далеч преди да е свикан Конгреса – с ограничения наложени върху статута им вярно е, но ограничения, които са подривани непрестанно и чиято роля непрестанно намалява.

Най-значими са последствията на конгреса в Берлин за четири области – за Босна и Херцеговина, която преминава под пряко австро-унгарско управление /да не споменаваме за Новопазарския санджак, също окупиран от Австро-Унгария/; за България, която тръгва по пътя на Сърбия и Румъния; за Източна Румелия, чиято автономия е достатъчно широка и накрая за Турция, която губи обширни територии на полуострова и възприема станалото, като допълнителен сигнал, даден от Европа, че иска да я изтика от континента.

Всъщност въпроса за единната долна граница опира до разбирането дали народите живеят едновременно. Вярно е, че годината на календара е една и съща, но можем ли да сравняваме 1878 г. при американците, при англичаните, при гърците, при българите, при махдистите в Судан и при ловците на глави някъде в Нова Гвинея.

Народите всъщност живеят в различно време, макар и хронологията да съвпада – оттук и оправданите съмнения във валидността на хронологията – през 1762 г. пишат Паисий и Волтер; в началото на XIX в. Караджич и Юго

В годините между двете световни войни творят Ръдерфорд и Нилс Бор в света и Асен Златаров в България.

Долната граница, която приемаме е условна, тя има известно значение в историята на полуострова, тя обозначава неговата връзка с Европа – за част от страните като потърпевш, за друга като печеливш участник, но не и като активен участник. Щото ако за Сърбия, Черна гора, Румъния и Османската империя активно участват в процесите довели до Берлин, в самия Берлин ги няма въпреки напълните им да огласят исканията си, да накарат големите да се вслушат във воплите им. С други думи тази граница в никакъв случай няма всеобемащо значение. Тя просто е удобна за нуждите на преподаването.

А горната граница? Също е спорно.

Кога завършва историята и кога дадено събитие остава в миналото? Преди петдесет години? Преди двадесет? Преди десет? Вчера? Предишната секунда? Тези въпроси не са нови. Въпросът кое е минало и кога настоящето отминава в миналото.

Още Тукидид пише “История на Пелопонеската война”, в която той самият е бил активен участник. С други думи в един момент неговото настояще се е превърнало в история.

Понякога не си даваме сметка колко е къса новата история на Балканите, така, както я формулираме в този курс.

Михаил Арnaudов!

Темата на Митко Григоров.

Въобще можем ли да говорим за конкретни граници в историята и не е ли по-добре да отграничаваме гранични периоди – време, в което стават промените, от които се оттласкваме, за да заявим, че има нов етап.

А има ли въобще история и върви ли историята напред? Всъщност преди няколко години един философ от японски произход Фукуяма, обяви, че с падането на комунизма е настъпил и краят на историята – целият свят приемал безразделно идеята за либералния тип капитализъм и макар и можело и да има някакви флуктуации, те не били в състояние да променят крайния извод. Независимо от фурора, който повдигна изказването му тогава – и който отдавна спадна, това принадлежи към категория на предсказанията, каквито се правят множество, 99999 от тях пропадат и ако някое се осъществи, авторът възбудено и радостно казва – ама аз нали ви казвах. Преди години в Съединените щати имаше един играч на американски футбол, известен с неподозираното от него остроумие в изказванията му. Та той, веднъж бе рекъл “Трудно е да се предсказват нещата, особено, когато са в бъдещето” /има и други претенденти да са автори на тази фраза/.

А какво е съвременна история, и къде ще приключи курса ни.

Пак за улеснение нека посочим, че за край на курса ни ще послужат събитията от 90-те години на XX в.

Определена година няма да търсим – когато от една страна политическият модел на повече от половината територия на полуострова се промени коренно, а и доста държавни граници бяха прекроени.

С други думи, колкото и неприятно е да се признае, хронологическите рамки на курса са избрани по-скоро за удобство, отколкото от гледна точка на коректната историческа методология.

3. Балканите като понятие

Какво е това Балкани:

Курсът е обозначен като история на балканските народи. Какво означава това? Има ли равнопоставеност и идентичност между понятията Балкани и Балкански полуостров?

Защо не говорим за алпийски, за хималайски, за Андски народи а за балкански. Нека да отидем в Европа – не говорим за скандинавски народи /макар че говорим за скандинавци – рядко и скандинавистика – по-често/, не обединяваме испанците, португалците /кои други народи живеят там – галисийци, баски, каталонци/ в термин иберийски народи. Защо - явно е, че тази утвърдена за нашия полуостров практика и то при положение, че народите на полуострова се различават в много отношения се обляга на явления, събития, традиции, тенденции, които в очите на множеството изглеждат относително константни и взаимосвързани.

Интересно е, че дори и географите, да не говорим за културолози, политолози и историци не могат да се споразумеят за границите на региона.

Всъщност, на географските карти още от старо време отбелязват нашата част на Европа като полуостров, макар и съответния географски термин – “полуостров”- да възниква едва към края на 18-и в.

През 1808 г. немският географ и берлински професор Йохан Август Цойне публикува “Геа. Опит за едно научно земеописание”. Новаторство. Предлага да се избягват наименования с етнически или политически характер и да се търсят такива с орогеографски характер – затова дава предложения и за третия голям п-в в Изт Европа да се приеме названието на най-голямата планина

Парадоксалното е, че тръгва от погрешна предпоставка – Балканите прерязват целия полуостров. Не взема предвид, че други планински вериги, ако говорим за орографията на полуострова имат по-голямо значение – Рило Родопския масив или Динарските Алпи. Не е задължително популяризацията да е вярна – важното е да е написана добре и да отговаря на нуждите на момента Ролята на популяризацията – няма характер на самостоятелно изследване, но тъй като е учебно помагало и търпи седем издания, играе огромна роля.

Генчев и Вазов за Левски.

Всъщност Феликс Каниц при своите пътувания през 1840 г. достига до извода, че Стара планина или Балканът завършва при река Тимок, но са необходими още петнайсетина години, за да може неговият извод да си завоюва реално място в географските карти. “Дунавска България и Балканът”

Предложението на Цойне е удобно, защото е неутрално – не зависи от политически, исторически и етнически конотации, - замества редица други наименования с по-ограничен характер, с променлива същност, с политически обусловени нюанси. Сред тях са названия като “елински”, “византийски”, “гръцки”, “илирийски”, “тракийски”, “елинославянски”, “гръкославянски”, “илирийскогръцки”, “турскогръцки” полуостров.

През първата половина на 19-и в. се говори за “европейската част на Османската империя”, което по-късно се заменя с “Европейска Турция” – Макензи и Ърби. Не включва факта, че на полуострова има и самостоятелни държави.

Константин Фотинов в своето “Общее землеописание” протестира против тази практика като казва:

“Злоупотребителното называть землеописатели Восточния Полуостров Европейска Туркия, поне тая земна страна не е нихно отечество, но и на други народи, от които я оръжием своим обладах”

– Чиста проба патриотизъм, но историческата практика говори, че завоевателите сменят топонимията винаги.

У нас се прави опит Балкански полуостров да се замени със “Старопланински полуостров”, но този опит пропада. Възност това е пример за относителната стабилност на географските наименования – Македония, например.

Произходът на думата Балкани, независимо дали е турска, арабска, персийска, както спорят лингвистите, е свързана с турското културно наследство на полуострова и струва ми се безспорно, че е една от значимите ѝ части. За първи път думата се употребява от европейските картографи в края на XV-началото на XVI в. и постепенно си завоюва популярност, като обозначение на планинската верига Хемус.

Има и други термини с по-ограничено значение, чието използване в течение на времето се е изменяло, отмирало е и т. нат.

Понякога за района или поне за южните му части, се говори като за част от Леванта, но постепенно схващането за Левант се измества на изток към малоазийското крайбрежие и крайбрежието на Палестина и Ливан. Сега се говори по-скоро за Близък и Среден Изток.

Понятието Ориент си остава в употреба, но то има по-скоро специфичен културно исторически и дори донякъде икономически смисъл, отколкото географски.

Сега в широка употреба навлиза термина Югоизточна Европа. Позитивното. Той избягва негативните конотации, свързани с Балканите, посочва безразделната връзка на региона с Европа, та затуй държави и народи, които иначе имат съмнения дали са балкански охотно го приемат.

Тук опираме до въпроса, обаче, доколко са взаимно заменими термините Балкански полуостров и Балкани. Разликата е по-скоро в практиката.

Балкански полуостров е преди всичко територията, определена от географията. Според нея границите са: моретата на юг, изток и запад; Северната граница минава по Килийския ръкав на река Дунав и продължава по талвега на река Дунав до вливането на река Сава в него при Белград; продължава по нея до река Купа и нейния извор и оттук по права линия до залива на Фиуме /Риека/. Някое смятат, че северозападната граница минава по река Изонцо, като включва и цяла Истрия. Смята се, че територията на полуострова е общо 506500 кв. км.

Но Балканите са по-скоро културно-исторически ареал, който засяга проблеми на общата история на народите населяващи областта, на икономическите връзки, на обща поне донякъде обществена психология, на общи традиции – псувнята на майка; шкембе чорбата като граница на Балканите; оригиналната копривщенска къща.

Допълнителен въпрос е доколко е оправдано да се включва в историята на Балканите историята на самите балкански народи. Историята на България, която сте я учили история на България ли е или само на българите, живеещи в нея? Какво сте учили досега за турците, за ромите, за гърците за арменците – като отделни общности със свои интереси, които не винаги съвпадат с интересите на мнозинството, със свои надежди и разочарования?

Всъщност кои народи са балкански – тези, чийто произход може да бъде открит на Балканите – от тази гледна точка комай само албанците.

Тези, които са дошли достатъчно отдавна на п-ва. Какво е достатъчно отдавна? Колко камъка правят купчина? Гърците, българите, сърбите, хърватите. Колко време трябва да престои един народ на Балканите, за да бъде сметнат за

Първата световна война бил заявил, че било "проява на лош вкус от страна на унгарците да дойдат в Европа". Непрестанните балкански кризи дразнят европейските държавници през целия 19-и и 20-и век.

"Моля Ви да ми пишете толкова често, колкото можете, за всичко, но най-вече за гърците. Много е вероятно, че някой друг може да ме изпревари в това отношение – например председателят на комисията по външните работи. Но това не е важно. Мога да изляза със становище по повод на чуждо предложение, точно както и по своето собствено. Моето главно затруднение е моето невежество.

В Америка въобще не познавах Балканите. Полуостровът като цяло и България в частност, никога през 19-и-20-и в. не бяха представлявали приоритет за американската външна политика. Оттук и интересът и знанията за тях бе минимален. Докъм края на 19-и в. в САЩ бяха издадени повече книги за Далечния Изток – за Китай и Япония, за Централна Африка или Океания – отколкото за нашия регион. В началото на XX в. видният американски политик Джеймс Брайан пътуваше из Европа. Стигна и до Цариград. Изпращайки го на гарата, американският консул му каза, че вероятно пътуването му из Балканите ще бъде интересно. Бъдещият държавен секретар, човекът, който в началото на Първата световна война трябваше да даде основните насоки на политиката на своята държава, го изгледал учудено и запитал: "What are the Balkans?"

Но американците са пословични с пренебрежението си към географията. Но нима европейците са по-различни? Руритания.

На времето Бисмарк характеризираше французина като "един господин, който не познава географията".

На Парижката мирна конференция Лойд Джордж бе готов да даде на гърците цяла Мала Азия. Гледал картата човекът и решил, че оцветените в зелено територии са населени от славяни. Всъщност това били равнините.

В навечерието на Първата световна война един от нашите астрономи, работещи във Франция, по-късно член на БАН, бе поканен на обяд в интелектуално семейство. Домакинята по едно време поставила нож между зъбите си и заявила, че преди да се запознаят мислела, че така ходят българите.

Представата за сърбина бе сляп гъдулар, приседнал под едно дърво и тананикаш юнашки песни, пред замечтано подръпващи сливовица слушатели.

Проспер Мериме Информацията за западните ни съседи наблягаше върху войнствеността и бруталността им - качества, които отблъскваха европейца.

След преврата от 29 май 1903 г., когато изпосечените тела на крал Александър и съпругата му Драга бяха изхвърлени от прозорците на кралския дворец в "Pall Mall Gazette" възкликнаха: "Дали сърбите, дали който и да било от балканските народи е цивилизован? Този въпрос лежи в сърцевината на това трагично събитие и на въпроса... човек трябва да отговори без колебания "не!". А в "The Times" влиятелният У. Стинд, който пишеше от Виена, добавяше: "Подходяща сцена за подобно безмилостно и точно планирано царевичество би трябвало да бъде някое централноазиатско ханство, а не европейски град."

Подобни инвективи не бяха използвани за италианците, когато италиански анархист закла с пила съпругата на император Франц Йосиф, нито пък за португалците, когато с бомба разкъсаха на парчета тялото на краля си. Те си оставаха запазена марка за балканците.

През пролетта на 1995 г. вестникарска статия за бомбардирането на Загреб описваше града като "повече европейски, отколкото балкански".

балкански. Достатъчни ли са шестотинте години на сефарадските евреи, за да бъдат третиранни като балканци.

Патриотично настроените историци и географи на балканските християнски народи обикновено пропускат турците, или снизходително продължават да ги наричат новодошли на полуострова. А става въпрос за народ, който не е автохтонен на тази територия, макар в края на 20-и век те да обитава различни части от него вече от седем века. На същите автори не им хрумва да погледнат със същия изострен поглед да речем средновековната история на своите страни, когато техните народи, са дошли с огън и меч на полуострова само преди стотина или двеста години. Някъде да срещате в историята на Залтарски на Първата българска държава думи за това, че славяните и българите са пришълци, нови народи на територията на полуострова.

Балканци ли са унгарците, живеещи в Трансилвания, а татарите в северна и Южна Добруджа.

Може ли да се говори за чисти балкански народи или това е фикция? Аз във Военната академия.

Следващият спорен въпрос е доколко Балканите са част от Европа въобще, доколко са нейна неразделна част, доколко са нейна обособена част. Този въпрос е особено актуален в последното десетилетие на XX в., когато конфликтите в Югославия възбуниха европейското обществено мнение.

Погледът върху географската карта понякога лъже – Бернар Лори и Албания.
Пенчо Славейков в “Кървава песен” твърди:

“Таз земя пределна
между сегашния и някогашний свят
на синура между възток и запад”.

За него поне съмнение, че пределната земя е европейска няма, но така ли е.

Преди години бе модерен възгледа за Балканите – контактна зона. Светлозар Игов – Андрич – по-скоро е мост, посредник.

Фуния.

Според Ернест Гелнер двама души принадлежат към една и съща нация, когато всеки един от тях знае, че е член на тази нация и признава това качество и на другия. Правилото е простичко. Според него излиза, че балканците мислеха себе си за европейци. Дали западниците ги брояха за равни е въпрос.

Знаят ли нещо за Европа или в т.нар. евро Атлантически свят за нашия край на света.

През 19-и в. за дипломатите Средният Изток са земите между Еипет и Иран. Близкият Изток включваше Източното Средиземноморие и Балканите. Киплинг вярва “че изтокът е изток и западът – запад и няма никога двете да се съберат”. Според това европоцентрично имперско схващане Балканите като част от Близкия изток бяха и част от Азия.

Всъщност въпроса за Балканите дали това название е семантичен въпрос, географски въпрос, икономически въпрос или политически въпрос. Комай по-малко от всичко. Въпросът е много важен, защото както споменахме по-горе, той предопределя и политическо отношение, и политически реакции.

През 20-те години на 19-и в. Метерних – “Азия започва от Ландшрасе” – шосето от Виена на изток към Унгария. По неговата терминология и Унгария е в Азия. но какво разбираше той под Азия – нещо неясно, тайнствено, изостанало. Бисмарк заявяваше, че Балканите не заслужавали костите и на един померански гренадир. Казва се, че Франц Фердинанд, чието убийство даде сигнал за

Първата световна война бил заявил, че било "проява на лош вкус от страна на унгарците да дойдат в Европа". Непрестанните балкански кризи дразнят европейските държавници през целия 19-и и 20-и век.

"Моля Ви да ми пишете толкова често, колкото можете, за всичко, но най-вече за гърците. Много е вероятно, че някой друг може да ме изпревари в това отношение – например председателят на комисията по външните работи. Но това не е важно. Мога да изляза със становище по повод на чуждо предложение, точно както и по своето собствено. Моето главно затруднение е моето невежество.

В Америка въобще не познавах Балканите. Полуостровът като цяло и България в частност, никога през 19-и-20-и в. не бяха представлявали приоритет за американската външна политика. Оттук и интересът и знанията за тях бе минимален. Докъм края на 19-и в. в САЩ бяха издадени повече книги за Далечния Изток – за Китай и Япония, за Централна Африка или Океания – отколкото за нашия регион. В началото на XX в. видният американски политик Джеймс Брайан пътуваше из Европа. Стигна и до Цариград. Изпращайки го на гарата, американският консул му каза, че вероятно пътуването му из Балканите ще бъде интересно. Бъдещият държавен секретар, човекът, който в началото на Първата световна война трябваше да даде основните насоки на политиката на своята държава, го изгледал учудено и запитал: *What are the Balkans?*"

Но американците са пословични с пренебрежението си към географията. Но нима европейците са по-различни? Руритания.

На времето Бисмарк характеризираше французина като "един господин, който не познава географията".

На Парижката мирна конференция Лойд Джордж бе готов да даде на гърците цяла Мала Азия. Гледал картата човекът и решил, че оцветените в зелено територии са населени от еднии. Всъщност това били равнините.

В навечерието на Първата световна война един от нашите астрономи, работещи във Франция, по-късно член на БАН, бе поканен на обяд в интелектуално семейство. Домакинята по едно време поставила нож между зъбите си и заявила, че преди да се запознаят мислела, че така ходят българите.

Представата за сърбина бе сляп гъдулар, приседнал под едно дърво и тананикаш юнашки песни, пред замечтано подръпващи сливовица слушатели.

Проспер Мериме Информацията за западните ни съседи наблягаше върху войнствеността и бруталността им - качества, които отблъскваха европейца. След преврата от 29 май 1903 г., когато изпосечените тела на крал Александър и съпругата му Драга бяха изхвърлени от прозорците на кралския дворец в "Pall Mall Gazette" възкликнаха: "Дали сърбите, дали който и да било от балканските народи е цивилизован? Този въпрос лежи в сърцевината на това трагично събитие и на въпроса... човек трябва да отговори без колебания "не!". А в "The Times" влиятелният У. Стиид, който пишеше от Виена, добавяше: "Подходяща сцена за подобно безмилостно и точно планирано царевичество би трябвало да бъде някое централноазиатско ханство, а не европейски град."

Подобни инвективи не бяха използвани за италианците, когато италиански анархист закла с пила съпругата на император Франц Йосиф, нито пък за португалците, когато с бомба разкъсаха на парчета тялото на краля си. Те си оставаха запазена марка за балканците.

През пролетта на 1995 г. вестникарска статия за бомбардирането на Загреб описваше града като "повече европейски, отколкото балкански".

През 1999 г. въздушните армии на НАТО бомбардираха Белград. Представите си хипотетична ситуация, в която бретонското движение за независимост, подкрепяно от армията за освобождение на Корсика и движението за възвръщане на Окситания започнат терористична борба с бомби, с атентати, с гражданско неподчинение на централните власти. Във френската история подобни движения винаги са били смазвани твърдо – да напомним, че едва двеста години след присъединяването на Елзас и Лотарингия към Франция на местните жители бе разрешено да получават първично обучение в училищата на местния диалект на немския език. Можете ли да си представите, че другите европейски държави ще бомбардират Париж, за да принудят правителството да изтегли войските си от размирните провинции? А страната на Баските в Испания – мислимо ли е насочването на бомби към музея “Прадо” в Мадрид? С други думи през целия период поставянето на Балканите в Европа е поставяно под съмнение, с колебания, с недомълвки.

Всъщност какво прави Европата, Европа и какво прави една страна балканска, а друга европейска.

Има нещо недостойно да бъдеш на Балканите – в последно време словенците категорично отказват да бъдат на Балканите – те са централноевропейска държава, част от Юлийско Адриатическата зона. Хърватите – също предпочитат да бъдат смятани за централноевропейци, а не за балканци. Румъните – в зависимост от обстоятелствата са ту балканци, ту централноевропейци. Гърците отричат да са балканци – те са южноевропейци, посетители на средиземноморската цивилизация. Кой остават без съмнение на Балканите – не сме много – Босна и Херцеговина, нова Югославия, Албания, Македония и България.

Има и надежда, обаче – Турция иска на всяка цена за бъде смятана за балканска държава преди всичко заради перспективите, които това ѝ открива в общеевропейски смисъл. За нея Балканите – това е Европа.

Някои автори предлагат преди да започнем да говорим за Югоизточна Европа или за Балкани, въобще да видим дали има нещо, като Източна Европа. Проблемът, е че от географска гледна точка в Източна Европа са и Финландия и Гърция.

Луджев!!!

А от нея може ли да се изключи Русия? Какво е общо между коми, живеещи в предпланините на Урал и албанците да речем. Има ли нещо, което да ги обединява? От гледна точка на географията това е само една фиктивна линия за земите между Германия и Русия. Понякога я наричат "Zwischenlaender", земи, които не са нито западноевропейски, нито руски. Вътрешните различия в областта са твърде големи – балтийските страни, Австрия-Унгария?

Има и друг начин – да се определят земите между Русия от една страна и Западна Европа като преходна зона. След ВСВ е почти синоним на комунистическа източна Европа. Но това повдига въпроса за Гърция? Без да броим факта, че между самите сателитни страни имаше достатъчно разлики, за е трудно да ги вкараме в един куп.

Според част от изследователите, регионът е по-лесно да бъде определен с негативни термини, отколкото с позитивни. С една дума не какво е, а какво не е. Оттук Балканите не са западна Европа, но не са и Русия.

Всъщност кое е различното.

Населението определено е индоевропейско и макар и да има сериозни етнически различия, няма расови различия с останалата част на Европа.

При това културно то е повече свързано с традиционните центрове на европейската култура като древна Гърция и Рим, отколкото да речем земите на Чехия и Словакия.

Те не са по-далече, а в много случаи са по-близо до класическите центрове на европейската цивилизация, над чиято принадлежност към Европа никой не се и замисля и не оспорва – Белград-Париж, Лисабон-Париж.

Няма съществена разлика нито в климата, нито в типа стопанство, нито във флората или фауната.

Има и лесно видими разлики. Балканите като цяло са по-слабо урбанизирани от Западна Европа. Основните идейни течения на новото време, като Ренесанс, Реформация, епоха на либерализъм, като правило се развиват извън тяхната територия и оказват сравнително по-слабо въздействие, отколкото върху Западна Европа.

Етническите и национални противоречия оказват относително по-силно влияние все още, макар специално по това може и да се спори, като погледнем Белгия, да речем или събитията в страната на баските.

Балканите са много по-разнообразен регион от Западна Европа – на територия от половин милион квадратни километра сега съжителстват десет държави. На полуострова има поне дванадесет народа, всеки от които брои повече от един милион души. Кюрдите?

Народите на Балканите говорят езици от славянската група – кои!, от романската – румънците, сефарадите, от фино-угорската, тюркската, както и изолирани езици от рода на албанския, гръцкия, ромския /свързан с някои езици в Индия/. На език близък до немския говорят евреите ашкенази.

На полуострова съжителстват представители на две от трите основни световни религии. При това и в двете групи – християни и мюсюлмани има съществени различия.

Православни християни преобладават в България, Гърция, Югославия, Румъния, Македония. Католици – в Словения и Хърватия. В Трансилвания и в България има униатски църкви, съчетали православни и католически елементи. Силни протестантски църкви има в Румъния, в Словения и в Хърватия, отделни групи и в другите балкански държави.

Сунити мюсюлмани преобладават в Европейска Турция, в Албания в определени области на Босна и Херцеговина. Многобройни групи от мюсюлмани сунити са пръснати в България, Румъния, Гърция и Македония. Алевитското присъствие и силно в Европейска Турция. Шиити има в България и Албания. В Албания по-специално са много силни бекташите.

Калмиките.

Освен това на полуострова живеят достатъчно влиятелни и многобройни общности на юдаисти, на арменци грегорианци.

Народите от полуострова пишат на две различни азбуки, а ако броим и по-малките групи, като арменци и евреи – то на четири.

Че до началото на двадесети век народите на Балканите живееха и в различни години – християните в християнското летоброене, мюсюлманите в мюсюлманското, евреите – в своето си.

При това на Балканите от време оно е силен регионализъм – в Древна Гърция са ясно различими ахейците, тесалийците, критяните и т. нат. В Хърватско далматинците се различават от загорците. В Сърбия шумадийските от войводинските сърби. В България – да припомним само Антон Страшимиров и

Константин Петканов – мизийци, добруджанци, тракийци, македонци, балканци, родопчани, шопи и т.нат.

Или както казва Е. Багряна в едно от стихотворенията си:

“Криви ли сме, че в нашата балканска кръв плуват
белите атоми на славянския сантиментализъм
и червените – на примитивните татарски племена?”

Тези различия се признават от западняците, които виждат в Балканите до голяма степен олицетворение на другия, но го гледат с известна доза презрение, изотгоре, със снизходителност. Това е демонстрирано от Саид в книгата му за ориентализма, макар много от постановките му да бяха оспорени от движещата се в същата вълна на традицията Мария Тодорова.

Балканите бяха остров на размирието. След привършването на войните около обединението на Италия и Германия европейците тешаха себе си със заблудението, че вече са имунизирани срещу пристъпите на национализма. Никой не можеше да си представи пожаращето на Световната война, което щеше да изпепели много от старите идеали и устои. Като че единствено крамолите на Балканите можеха да пхнат бюргера в униформа и да го запратят по тези полета и баири играеха ролята на ”възмутител на спокойствието” на стара уморена, задоволена и затова миролюбива Европа.

Когато европейските историци опитват да обяснят причините за другостта на Балканите следват два пътя – на ”вътрешни” и ”външни” причини.

Според единият възглед Балканите са били сцена на опустошителни външни нашествия, които са доминиращата черта в историята на полуострова. Външните сили са попречили на балканските общества да се движат напълно в руслото на развитието и промените на западноевропейските общества. Дори в излязъл през 1997 г. учебник по геополитика и геостратегия се казва: ”пространственото въздействие на мощните геополитически центрове в Европа фактически е водещият фактор за изменение на геополитическото влияние на балканския регион”. Или по-нататък – за развитието на балканските народи ”решаващо е не толкова въздействието на балканските страни и народи, колкото на това на т. нар. велики сили”.

Наскоро в лекция пред персонала на британското посолство и някои българи почетният доктор на Софийския университет Ричард Кремптън изказа скандална теза, която определено не хареса на британските му слушатели. Според него, ”лошото момче” на новата българска история съвсем не е Османската империя, а Великобритания. Великобритания, която поради грешки в пресмятанията и в представите, осъди на смърт Санстефанска България. Според английския историк Санстефанска България е имала всички шансове да се превърне в европейска сила от среден мащаб с роля в международен мащаб, напълно съпоставима с ролята на Испания или Италия и много по-голяма от тази на скандинавските страни. Провалът осъжда българите на десетилетни усилия за спечелване на мимолетно достигнатото-усилия, които разпиляват потенциала на българите, насочвайки го по по-непродуктивни коловози. По-страшното е, че този акт създава у българите психологията на граждани на малка страна – ”като една човешка длан”, представа, която ги кара да дирят покровители.

Според втория възглед определящи са вътрешните фактори, които предопределили забавеното развитие. Това били географията на областта, традиционни черти на местните култури, които забавяли прогреса. С други

думи "делото на спасяване на днешните се в Източна Европа е дело на самите днешни се".

През 1952 г. Оскар Халеки публикува книгата "history of East Central Europe" или "Borderlands of Western Civilization". Книгата, писана в разгара на "студената война" декларира, че на континента няма да има постоянен мир, докато страните от Източна и Централна Европа не възстановят "своето традиционно място в европейската общност, сега разширена като атлантическа общност". Традиционното място, според него е "гранична" зона, в която характеристиките на Западна Европа срещат тези на източноевропейските цивилизации като руската. С други думи Източна и Централна Европа според него са посредник между западната и руската цивилизация. Според автора Балканите са нещо отделно и от Източна и Централна Европа, тъй като техният исторически опит е да посредничат не между руската и западноевропейската цивилизация, а между западноевропейската и византийската, а по-късно исляма. Съществува и цяла група теории, които опитват да обяснят икономическата изостаналост на Балканите, като тяхна специфична черта.

Някои смятат, че изоставането е сравнително късна характеристика на Балканите – дошла е през 19-и век и се дължи преди всичко на външни, а не на вътрешни фактори. Първите европейци!!!! Някои смятат, че погледът трябва да се обърне и да се смята, че Западна Европа и после Северна Америка се развива необичайно, а Балканите следват нормалните канали, скорост и начини на развитие.

Друга група автори твърди, че Западът, неговата политика в региона е най-вече виновен за създаването на определена икономическа система, която работи в полза на развития Запад, но не и на местните люде. През 19-и 20-и век Западна Европа налага много несправедливи и едностранни изгодни икономически споразумения на Балканите. Балканската промишленост е била задушена преди да стигне етапа, при който може да се конкурира със западния внос. Заемите обслужват предимно интересите на заемащите, които твърде малко се грижат за местното население, а само за своята собствена печалба.

Втората група историци броят османското господство като основна причина за изоставането. "500-те години!!!!" При тази група връзките със Запада контрират тенденцията на изоставането, а не допринасят за тях. В последно време – двата периода на османското господство. Някои от тези историци дият причините за изоставането в сравнително ниската урбанизация, която не създава пазар на търсене и предлагане, който би могъл да стимулира производството.

В последно време се появяват автори, които твърдят, че изостаналостта на Балканите си иде отпреди идването на турците. Тази територия винаги е имала ниска гъстота на населението в сравнение със Западна Европа – но какво да кажем за Швеция; винаги градовете са били по-слаби – но какво да кажем за Ирландия; селското стопанство традиционно е било на по-ниско ниво, поради по-слабата продуктивност на почвата и непредсказуемия климат – Италия, Испания. Външните нашествия и съпротивата срещу тях изияждали допълнителния продукт, който иначе можел да отиде за инвестиране и за развитие на градското стопанство. Но какво да кажем за Италия, за Фландрия – бойните полета на Европа.

От самото начало на балканските икономики им е било много трудно да си съперничат с развитата византийска икономика – а не е ли и тя балканска.

За да се стигне до Хьош, който в своят обобщаващ труд по история на Балканите направо заявява, че "Югоизтокът на европейския континент между среден и долен Дунав и гръцкия културен свят е останал една покрайнина в общоприетите исторически схващания" – общоприети? гръцки културен свят?

Балканизация, клиентелизъм, нестабилност,

Всъщност още по време на Византия, въпреки многонационалния характер на нейната култура, на полуострова се сформира своеобразна балканска общност с множество общи съставки на ежедневието, на културата, на бита, на поведенческите модели. Интеграционен характер има турското господство – особено ориентализацията в бита. Между другото, една от чертите на тази ориентализация не може да се установи на Балканите – чистотата. Отбелязват смърдежа – Аз се къпя по университетски – на семестър.

Иво Андрич – в католическо семейство, роден в Босна, творчеството му до Първата световна война е част от хърватската литература, между двете войни – на сръбската, тематиката му е най-вече турския период от историята на Босна дотам, че в Цариград го посрещат с думите, че най-после на Босфора пристигнал най-големият турски писател.

Въщност определянето на балканците иде от противопоставянето – "Европание". Всяка културна структура се диференцира типологически само в опозиция към друга типологически диференцирана структура.

Според Игов основната съставка на балканското културно самосъзнание е съпоставката с Европа. Европа с цялата ѝ условност, защото и тя самата не е единна, а просто мъглява идея.

Игов разделя балканеца на три основни типа – **същински балкански тип** – българи, шумадийски сърби, черногорци, до голяма степен румънците и мюсюлманите на Балканите – формиран предимно в епохата на османската власт, когато много от представителите на този тип се затварят в планините. това е аграрно-рустикална култура от по-затворен, консервативен тип, култура на земеделеца, който често съществува в рамките на натуралното самозадоволяващо се стопанство.; **средиземноморски тип** – гърците, но и далматинците – наследник на античната култура, на търговията и мореплаването, култура отворена към света; **панонско-дунавски тип** – хървати, словенци, трансилвански румънци и войводински сърби. Култура развивала се под силното въздействие на Австрия, феодално-аграрна в началото, но впоследствие с по-модерно селско стопанство и урбанизационни процеси от западноевропейски тип. Чист тип няма – преплитат се.

Усещането за жертвения агнец на Европа, за трагична изключителност – мойта студентка в САЩ – че какво са страдали българите. за етничност на Балканите не е свързано с държавата, в която живеят – до голяма степен е свързано със езика, но не само с него. Историята

Има ли териториално и историческо припокриване. Доколко границите на полуострова се менят с годините. Хари Потър и философския камък – магически кристал. Ако направим карта на полуострова, най-ясно фокусирана ще да е централната му част, като фокусът ще се размива при южна Гърция, при Влахия и особено при Молдавия, при Хърватия и особено при Словения, почти невидима ще са Унгария, Кипър. От друга страна подобно изкристализиране на образа също зависи от времето. Да речем Словения и Хърватия са много повече част от Балканите в годините им в състава на Югославия от 1918 до началото на 90-те години на 20-и век., отколкото в годините преди това и в годините след това.